

शालेय शिक्षण : एक नवीन दृष्टीकोण

डेव्हीड हॉस्त्रो हे भारतातील ऑक्फर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस प्रसिद्ध करत असलेल्या मुलांच्या पुस्तकांचे लेखक म्हणून प्रसिद्ध आहेत. या पुस्तकांचे विषय गणित ते पर्यावरण असे विविध प्रकारचे आहेत. डेव्हीड हॉस्त्रो यांनी काही वर्षे रिशी खोज्यातील किशनमूर्ति शाळेत अद्ययापनाचे काम केले. त्यानंतर काही वर्षे ब्रिटीश कौन्सिलमध्यये सेवा केल्यावर त्यांनी बंगलोर जवळील एका छोट्या खेड्यात स्वतःची शाळा काढायचे ठरवले.

या शाळेत आज 2 वर्षे ते 21 वर्षे वयोगटातील एकूण 27 विद्यार्थी, विद्यार्थिनी शिकत आहेत. या शाळेतील वर्ग इतर शाळांप्रमाणे नाहीत. मुळात सगळी मुले इहो एकाच वर्गात बसतात. परीक्षा अस्तित्वात नाहीत. प्रत्येक विद्यार्थी स्वतःच्या गतीने नवीन नवीन गोष्टी माहीती करून घेतो. येथे शिक्षण ही शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघांच्याहीसाठी मिळूनच घडणारी प्रक्रिया आहे. काय वेगळे परीणाम दिसून आले या पद्धतीचे? डेव्हीड हॉस्त्रो इंडियन इन्टरनॅशनल सेंटर मध्ययेच उतरलेले असल्याने आम्हाला त्यांची खास मुलाखत घेणे शक्य झाले.

"टारगेट" या मुलांसाठी असलेल्या इंग्रजी मासीकाच्या संपादीका, रोझलिंड विलसन यांनी ही मुलाखत घेतली।

रोझलिंड : डेव्हीड, तुमचे भारतातील वास्तव्य खूप काळ आहे. त्यात काही वर्षे तुम्ही ब्रिटीश कौन्सिलमध्यये अद्विकारी म्हणून काम पाहिलेत आणि नंतर स्वतंत्रपणे शिक्षणतज्ञ आणि लेखक म्हणून काम करू लागलात। "नील वाग" ही शाळा का काढावीशी वाटली?

डेव्हीड : मी प्रहामच भारतात येत होतो. इहो आर ए एफ तर्फे 1943 मध्यये हवाईदलातील एक सैनिक म्हणून आलो. युद्धाच्या काळात माझी नेमणूक चित्तागोंगमध्यये झाली होती. तेव्हा ते बांगलादेशात होते आणि आता भारताचाच एक भाग झाले आहे. मी माझी सुटी चित्तागोंगपासून साह्यारण 20 मैलांवर असलेल्या एका छोट्याशा खेड्यात घालवत असे. एक छोटेसं बेट होतं ते. भाताच्या शेतांमध्यये दोन घेरं होती फक्त। एक हिंदू कुटूंब होतं आणि एक मुस्लिम. रस्ते नव्हते. फक्त जलमार्ग...त्या गावतील शाळा पाहून मला वाटलं...खरच हेच माझ्या दृष्टीने सगळ्यात आवडीचं काम असेल आयुष्यात...एखाद्या खेड्यातील शाळेत शिकवणं. मग युद्ध संपलं आणि मी परत इंग्लंडला गेलो. पदवी घेतली. 1950 साली परत आलो भारतात आणि तसा विचार केला तर आगदी दूसऱ्या टोकाला काम करायला सुरुवात केली. म्हणजे मैसूरमध्यये इंग्रजीचा प्राह्ययापक म्हणून शिकवायला सुरुवात केली. आणि मग काही वर्षे रिशीच्या खोज्यात जाऊन शिकवलं. 1959 साली ब्रिटीश कौन्सिलमध्यये लागलो आणि 1972 मध्यये राजीनामा देऊन माझी स्वतःची शाळा सुरु केली. तसा मी पूर्ण काळ शिकवतच आलो आहे. पार पूर्व प्राह्यमिक ते पदव्युत्तरपर्यंत सगळ्या स्तरांवर मला शिकवायला मिळालं हे मी माझं भाग्य समजतो.

रोझलिंड : आणि मग जेव्हा तुम्ही स्वतःची शाळा काढलीत तेव्हा या अनुभवाचा फायदा झाला हो ना?

डेव्हीड : हो. खेडयात शाळा काढायची माझी कल्पना होती. अर्हातच खूप जणांचा माझ्यावर प्रभाव होता...म्हणजे इव्हान इलिच किंवा ए एस नील...आणि आणखी कितीतरी जण. मला सहाय्याच्या इतर शाळांपेक्षा एक अगदी वेगळी अशी शाळा काढायची होती.

रोझलिंड :सहाय्याच्या शाळा म्हणावे तसे काम करत नाहीत असं वाटलं म्हणून का?

डेव्हीड : एका दृष्टीने हो...तसे वाटलं म्हणूनच. खरच सहाय्याच्या शाळा आपली कामगिरी समर्हापणे पार पाडत नाहीयेत असच मला वाटतं.

रोझलिंड :मग नील वाग काढलीत तेव्हा मुलं कशा प्रकारच्या व्यवस्थेला अह्यीक चांगला प्रतिसाद देतील असं वाटलं?

डेव्हीड : इहो. "नील" जे म्हणाला आहे त्याची आठवण व्हावी.

तो म्हणालाय "शाळा म्हणजे तुरुंग असतात आणि काय होईल ते होवो. मुलांना तेहो जावंच लागतं". त्यामुळे मला अशी शाळा काढायची होती जेहो मुले शाळेत आली नाही आली ...अशी शाळा। आणि शिवाय शिक्षा नसलेली शाळा मला काढायची होती.

रोझलिंड : नील देखील काहीसे असेच म्हणालाय...नाही का?

डेव्हीड : हो. पण नीलच्या काही मुद्दांवावत मला चांगलाच आक्षेप आहे. अर्हातच जेहो शिक्षा नाही तेहो कुठले नियम पण असून चालणार नाहीत. कारण नियम आले की मग कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपातली बंधनं आली आग्रह आले. आणि शेवटी काय होणार तर म्हणायला लागणार की तुम्हाला हे पटत नसेल तर तुम्हाला सोडून जावे लागेल. इहो राहता येणार नाही...आणि आणखी एक म्हणजे बहुतांशी शाळांमह्याला शिक्षणक्रम मला सदोष वाटला. मुलं जेव्हा त्यांच्या सर्वात सृजनशील वयात येतात म्हणजे वयाच्या वाराव्या तेराव्या वर्षात तेव्हा त्यांना केवळ परीक्षेच्या दबावाखाली त्यांच्या सृजनशीलतेला चालना देणाऱ्या विषयंना दप्तरात कोंडून ठेवावे लागते. कारण त्या सगळ्यापेक्षा आह्यी परीक्षा महत्वाची असाच सर्वत्र समज आहे. आणि त्यामुळे मी माझ्या मुलांना कोणत्याही प्रकारच्या परीक्षेच्या दबावाखाली न आणण्याचं ठरवलं.

आता दहा वर्षे झाली शाळा सुरू होऊन...एक देखील परीक्षा अहावा चाचणी घेतली गेलेली नाहीये मुलांची. आणखी मला असं वाटतं शाळेतून मुलांची जी गळती होते त्याचं सर्वात मोठं कारण म्हणजे वर्गां तर्गत तुकड्या पाडल्या जातात म्हणून. त्यामुळे आमच्या इहो कोणत्याही तुकड्या नाहीत श्रेण्या नाहीत की वर्ग नाहीत. याचा सर्वात मोठा फायदा असा की प्रत्येक जण स्वतःच्या गतीने पुढे जाऊ शकतो.

रोझलिंड :पण म्हणजे शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यामह्यील एकास एक संवादाचे प्रमाण खूप अह्यीक हवे ना त्यासाठी?

डेव्हीड : हं...मला नक्की सांगता नाही येणार त्यावावत...मी एकटा 25 जणांचा वर्ग चालवू शकतो...पण तरी काही म्हटलं तरी खेडयातील इतर शाळांपेक्षा आमच्या इह्यालं ते प्रमाण तसं खूप कमीच आहे.

रोझलिंगड : असं. पण याचाच अर्हा तुमचं शिकवणं देखील उच्च दर्जाचंच असलं पाहीजे...नाही का?

डेव्हीड : खरं तर शिक्षकाविषयी माझी अतिशय वेगळीच कल्पना आहे.

शिक्षाकाने प्रत्यक्षात शिकवायचं काहीच नाही. फक्त प्रत्येक विद्याहर्त्याला मानवतील अशा त्या त्या विद्याहर्त्या साठीच्या म्हणून शिक्षणाच्या संह्याी सोई त्याने उपलब्धा करून द्यायच्या. मुलं मग आपली आपण शिकतील. लोक मला म्हणतात. उदाहणार्हा. " तुम्हाला राज्यशास्त्रातलं काही कळत नाही तर मग तुम्ही त्याचा अभ्यासकम कसा चालवणार?" तेच तर...मला शिकवायचं नाहीच आहे मुळी. शिक्षक म्हणजे आपली सर्व साह्यारण कल्पना काय असते तर. एक अशी व्यक्ति जिला एखाद्या विशयातली माहीती असते आणि जी ती माहीती दुसऱ्याला देते. त्यामुळे महाविद्यालयांमध्यये राज्यशास्त्रात एम ए झालेले लोक राज्यशास्त्र शिकवतात. साहित्यात एम ए झालेले लोका साहित्य शिकवतात...असेच इतिहास आणि इतर सहाळयाच विषयांसाठी. आता तसाच विचार केला तर माझ्याकडे या पैकी एका देखील विषयातली पदवी नाही. पण सर्वात महत्वाचं काय आहे तर मुलांना शिक्षणाचा मार्ग दाखवून देणं. त्यांना प्रत्यक्ष शिकवणं नव्हे.

रोझलिंगड : परत जरा तुमच्या शाळेवददलच्या कल्पनेविषयी ह्योडं.....नियम नाहीत . शिक्षा नाही . मुलांना वाटले तर त्यांनी शाळेत यावं...अशी शाळा तुम्हाला अभिप्रेत होती। त्यामुळे मुलांना शाळेत खेचून आणेल असं जवर आकर्षण काही तरी त्यांना दाखवणं गरजेचं झालं। तुम्ही खरच खूप विचार केला असेल ना...काय शिकवायचं...कसं शिकवायचं?

डेव्हीड : आकर्षण...हो ते सर्वात महत्वाचे होतं. मी खूप विचार केला...मुलांना शिकायला प्रवृत्त करेल असं काय असेल वरं...तेच सर्वात महत्वाचं आहे. आह्याी शिकण्याची इच्छाशक्ती हवी आणि मगच मुलं नीट शिकू शकतील. आमच्या शाळेत कोणत्याही प्रकारची स्पह्याा नाही. परीक्षेतले गूण नाहीत. श्रेण्या नाहीत की पुढच्या वर्गात जाणं वगैरे प्रकार नाहीत. शिक्षा नाही आणि पदकं. वक्षीसं देखील नाहीत. त्यामुळे मुलांच्या इच्छाशक्तीला साद घालण्यासाठी आमच्याकडे पूर्णपणे वेगळया कल्पना आहेत. मुलांना सर्वात जास्त प्रोत्साहन कशामुळे मिळतं तर यशामुळे. आमच्याकडे वर्ग श्रेण्या इयत्ता असले काही प्रकार नसल्याने प्रत्येक विद्याहर्त्याला स्वतःच्या गतीने यशस्वी होण्याची संह्याी आहे. आणि हेच यश त्यांना आणखी पुढच्या शिक्षणासाठी प्रोत्साहन देते. कल्पना करा. एका वर्गात समजा 35 विद्यार्ह्याी असतील तर त्यातल्या जवळ जवळ 60 ते 70 टक्के विद्याहर्त्यांच्या गतीला जुळवून न घेताच शिक्षकांना शिकवायला लागतं. ह्योडया हळू गतीने शिकण्याज्यांसाठी शिक्षकांचं शिकवणं खूपच जलद होतं आणि हुशार मुलांसाठी खूपच मंद गतीचं होतं. आणि त्यामुळे या दोन टोकांच्या विद्याहर्त्यांची इच्छा मरते. कमी हुशार मुलांना काहीच शिकता येत नाही आणि खूप हुशार मुलांना समजलेलीच गोष्ट परत परत ऐकून कंटाळा येतो. ती वैतागतात.

पण या उलट आमच्याकडे विद्यार्ह्याी जर हुशार असेल तर तो पुढच्या चार वर्षांचा अभ्यास एकाच वर्षात करू शकतो. आमच्याकडे होताच एक मुलगा असा. त्याने चार वर्षांचा इंग्रजीचा अभ्यास एकाच वर्षात संपवला. आणखी एखाद्याला जर मग कारण काहीही असेल. हे अवघड वाटत असेल तर तो विद्यार्ह्याी तोच अभ्यास दीड वर्षात किंवा हवं तर दोन वर्षात पूरा करू शकतो. पण त्यामुळे जरा कमी गतीने शिकणारा

विद्यार्थी देखील यशस्वीच होतो. जेहो सगळी मुलं यशस्वीच होतील अशी शाळा मला अभिप्रेत आहे. पण याचा अर्हा असा नाही की कुणीच कुणापेक्षा हुशार नसणार. हुशार मुले ही अर्हातच असणारच.

रोझलिंड : "आम्हाला याचा व्यवहारात उपयोग होणार आहे म्हणून आम्हाला हे शिकायचं आहे" असा विचार मुलांमध्ये तुम्हाला अढळत नाही का?

डेव्हीड : विलकूल नाही... मुलांमध्येतर नक्कीच नाही. कारण शिक्षणाचं असं आहे की तुम्ही सुशिक्षित झाल्याशिवाय तुम्हाला त्याची उपयोगिता कळतच नाही. खेड्यातल्या माणसाला "हे बघा शिक्षण अतिशय महत्वाचं आहे" असं सांगून काही उपयोग नाही. तो फक्त त्याचा "वर मग मी समजा एस एस सी झालो तर मला सरकारी कार्यालयात शिपायाची नोकरी मिळणार आहे का?" असा विचार करतो.

पण हे म्हणजे काही शिक्षण नव्हे. ती फक्त एक तांत्रिक परीक्षा झाली. ज्याने कच्ची शिक्षण घेतलेच नाही त्याला शिक्षणाची खरी किंमत कच्ची कळणारच नाही.

रोझलिंड : ह्योडक्यात शिक्षण म्हणजे त्यातून तुम्हाला फक्त आनंद मिळाला पाहीजे असच ना?

डेव्हीड : अगदी बरोबर. सर्वात पाहीली पायरी म्हणजे मुलाला त्याविषयी आवड निर्माण झाली पाहीजे. आणि मुलांच्यात तशी आवड निर्माण होते. खूप चौकस असतात मुलं...त्यांना खेळ आवडतात. खेळायला आवडतं. आपल्याला एखाद्या विषयात गती आहे असं त्यांना कळलं की ती त्या विषयीची तंत्र आत्मसात करतात. आणि अशीच पुढे पुढे जात राहतात.

रोझलिंड : हमम...पण तुम्ही त्यांना शारीरिक श्रम देखील घ्यायला लावता ना? त्यांची ठरलेली वेळापत्रकं देखील आहेत तुम्ही तयार केलेली. तुम्ही त्यांना त्याचे वर्ग बांध्याण्याविषयी देखील सूचना दिल्या होत्यात...

डेव्हीड : हो हो...वेळापत्रकं आहेत तर...आणि खूप काटेकोरपणे ती पाळली देखील जातात... पण शाळेला यायचे की नाही हे पूर्णपणे मुलांच्या मनावर असतं. आणि शारीरिक श्रम म्हणजे...काय म्हणूयात आपण त्याला...म्हणजे गांधीजींना अभिप्रेत होते तसले शारीरिक श्रम नाहीत. बांध्याले ना...त्यांनी वर्ग देखील बांध्याले...पण केवळ शिक्षणाचा एक भाग म्हणून. आमचा अभ्यासक्रम अतिशय विस्तीर्ण आहे.

मुलांची मातृभाषा ही तेलगू आहे. त्यामुळे आम्हाला त्यांना तेलगू आणि इंग्रजीत तयार करायचं आहे.

राज्याची भाषा म्हणून ती कन्नड देखील शिकतात. त्याच प्रमाणे हिंदी आणि संस्कृत देखील.

शिवाय आणखी देखील खूप काय काय ती शिकतात. गणित, शास्त्र, पर्यावरण, कला, हस्तव्यवसाय, कुंभारकाम, सुतारकाम.

रोझलिंड : अभ्यासक्रम कसा असावा हे तुम्ही कसं ठरवलं?

डेव्हीड : खरंतर जसं सुचलं तसं ठरवत गेलो. अगदी प्रत्येक विषयाच्या अभ्यासक्रमाला ही गोष्ट लागू पडते. उदाहरणार्थ आम्ही आमच्या शाळेत तत्वज्ञान शिकवतो. कारण मुलांच्या शिक्षणासाठी तत्वज्ञान हे अतिशय महत्वाचं आहे असं मला वाटतं. पण भारतात आणखी दुसऱ्या कुठल्याही शाळेत तुम्हाला तत्वज्ञान हा विषय सापडणार नाही. कारण बाकीच्या लोकांच्या लेखी तो काही फारसा उपयुक्त विषय नाही. आम्ही

सौंदर्यशास्त्र, संगीताचं रसग्रहण आणि वादविवादकौशल्य देखील शिकवतो. माझ्या दृष्टीने तरी ही अतिशय महात्वाची कौशल्ये आहेत. पण इतर शाळांच्या नेहमीच्या अभ्यासक्रमात तुम्हाला ती सापडणार नाहीत. तसच आम्ही कुंभारकाम देखील शिकवतो. कऱ्हाी कऱ्हाी लोक आमच्या शाळेत येऊन कुंभारकाम विभाग बघतात आणि म्हणतात. "फारच छान...मुलांना कुंभारकाम शिकवून तुम्ही त्यांना चरितार्हा चालवण्यास महत्वाचे असे कौशल्यच शिकवत आहात". पण खरंतर मी तसं काहीच करत नाहीये. मला वाटतं या अशा अनुभवातून आलेलं शहाणपण महत्वाचं आहे. तुम्हाला एरिक गिल माहीती असतीलच. शिक्षणशास्त्रावर खूप लिखाण केलं आहे त्यांनी. ते स्वतः शिल्पकार होते. ते नेहमी म्हणतात की आपण मुलांना वस्तूंच्या वापराबाबत कऱ्हाीच शिक्षण देत नाही. आपली शिक्षणपद्धती ही कल्पना, त्याविषयीचे प्रश्न आणि खेळ यांवरच जास्त भर देते. पण यात वस्तूंचा समावेश नसतो। मला असं वाटतं की मुलांना या वस्तू त्यांच्या वापरातून मोठ्याप्रमाणेच एक प्रकारची शिस्त लावतात. तुम्ही जर इंग्रजी बोलताना चुकलात तर लोक तुम्हाला तुमची चूक सांगतात. त्याच प्रमाणे कुंभारकाम करताना तुम्ही काही चूक केलीत तर माती तुम्हाला सांगते. "बाबा रे, तू माझा नीट वापर करत नाहीस", लाकूड जर नीट तासलं नाही तर ते जास्तच खरखरीत होतं. तुम्हाला हे जरा विचित्र वाटेल कदाचित. पण यातून लाकूड त्या मुलाला एक प्रकारची शिस्त लावत असतं. आणि ही काही वरवरची शिस्त नाही. ही त्या वस्तूत अंतरभूत असत.

रोझलिंग : तुमच्या शाळेतून शिक्षण घेऊन बाहेर पडलेली मुलं समाजाच्या प्रवाहात उडी घ्यायला किती उत्सुक असतात?

डेव्हिड : अजून तरी आमच्या शाळेतल्या एकाही मुलाचं शिक्षण संपलेलं नाही. अगदी नुकताच बी ए पास झालेला मुलगा आहे आमच्या शाळेत. गावातल्या शाळेतून पि यू सी पास न होवू शकल्याने त्याने शिक्षण सेडलं होतं. आम्ही त्याला आमच्या शाळेत घेतलं. त्याला सांगितलं. "आम्ही तुला परीक्षेत पास व्हायला मदत करतो". अजून एक मुलगा आहे. आय ए एस व्हायचं आहे त्याला. आम्ही आठवड्यातून एकदा मुलांशी त्यांच्या भविष्याच्याविषयी चर्चा करतो. त्यांना काय करायचं आहे. काय व्हायचं आहे त्याबद्दल बोलतो. पण अजून तरी त्यातल्या बऱ्याच जणांनी काही ठरवलेलं नाहीये. माझ्यावर बऱ्याचदा "तुम्ही मुलांना फारच उच्च दर्जाच्या बौद्धिक पातळीवर नेऊन ठेवता" असा आरोप केला जातो. उदाहरणार्हा माझी मुलं पाच भाषा शिकतात. त्यांचं इंग्रजी देखील उत्तम प्रतीचं आहे. आमच्या शाळेतली बारा तेरा वर्षाची मुलं सहज्या शेक्सपिअरचं आता सातवं नाटक वाचतायत. आणि ते देखील मूळ इंग्रजीतलं. आमची शाळा एकतर इंग्रजी माध्यमाची नाही. इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत देखील हा अभ्यासक्रम अवघड वाटू शकतो. आणि माझी मुलं शेक्सपिअरच्या मागे वेडी आहेत. त्यांना शेक्सपिअर वाचून समाह्वान मिळतं. सहज्या ऑह्येल्लो वाचतोय आम्ही. लोक माझ्यावर टीका करतात. "तुम्ही या मुलांना गावापासून दूर नेताय..." आणि हे असं बोलणारे लोक शहरात राहतात. त्यावर माझं उत्तर म्हणजे. "हे पहा. मी काही इहो कुणाला प्रभावीत वगैरे करण्यासाठी आलेलो नाहीये. मुलांना सर्वोत्तम दर्जाचं शिक्षण देण्याचा माझा प्रयत्न आहे. जेणे करून त्यांच्यातल्या अंतरभूत प्रतिभेला वाव मिळेल. त्यातून ती विचार करायला शिकतील. संवेदनशील बनतील. प्रेमाची नाती जपू शकतील. अनेक गोष्टी समजू शकतील. स्वतःच्या बोलण्यातून अनेक गोष्टी

व्यक्त करू शकतील. अनेक वस्तूंचा वापर करण्यास शिकतील. निसर्गाची भाषा समजू शकतील. शोशण म्हणजे काय. याचा अर्हा समजू शकतील. अशा अनेक गोष्टी. पण त्यानंतर काय करायचं ते त्यांचं ती ठरवतील. मी त्यात मग ढवळाढवळ करणार नाही. 'गावात राहून बाकीच्या गावकऱ्यांना मदत करा' असं सांगत बसणार नाही. त्यांना खर्च गावात राहून गावकऱ्यांना मदत करायची असेल तर ती करतीलच. पण जर त्यांना समजा शहरात जाऊन चित्रकार व्हावसं वाटलं तर मला तरी त्यात काहीच वावरां वाटत नाही. 'हे हे असं असं करा' हे सांगण्यासाठी काही मी इहो आलेलो नाही".

रोझलिंड : तुमचा यावावतीतला दृष्टीकोण "गावातल्या मुलांना त्यांच्या कौशल्याला अनुसरून असलेली नोकरी मिळवता येण्यासाठी त्यांना तयार करणे आणि तसा अभ्यासक्रम तयार करणे" असा आहे का ?

डेव्हीड : खरं सांगायचं तर ग्रामीण अभ्यासक्रमात मला अजीवात रस नाही. मला वाटतं हा निव्वळ फार्स आहे...भारतातल्या 5 टक्के शहरी बुद्धिजीवी लोकांनी तयार केलेला. हे लोक देश चालवतात. शिक्षणपद्धतीही चालवतात. आणि स्पष्टच बोलायचं तर ग्रामीण विद्याहर्त्यांना शिक्षण सोडून दयायला भाग पाडतात. पाच एक महीन्यांपूर्वी दिल्लीहून पसिद्ध झालेली आकडेवारी तुम्ही वधितली असेलच. भारतात इयत्ता पाचवीत शाळा सोडून देणाऱ्या विद्याहर्त्यांची टक्केवारी 65 टक्के इतकी आहे. आणि मला वाटतं ही संख्या वाढते आहे. अभ्यासक्रम, शैक्षणिक साह्याना, इत्यादी केवळ 5 टक्के शहरी "बुद्धिजीवी" वर्गाच्या हातात एकवटली आहे. गावातल्या शाळांमध्ये मात्र दोन दोनशे विद्यार्थी आणि त्यांना शिकवायला शिक्षक मात्र एकच. किती हस्यास्पद गोष्ट आहे ही. इह्याल्या गावातल्या शाळेचा उच्च माध्यमिक परीक्षेचा निकाल फक्त 4 टक्के लागतो. तुमचा विश्वास बसणार नाही. पण मुलं रोज तीन तीन मैल पायपीट करत येतात आणि येवढं करून देखील नापास होतात.

रोझलिंड : पण प्रत्येक गावात एक एक डेव्हीड निर्माण होणं अशक्यप्राय गोष्ट आहे. नाही का ? तुमच्या सारख्या विचारांची एखादी संस्था उभी करायचा विचार जरी केला तरी ती संस्था चालवायला दृष्टे लोक लागतील.

डेव्हीड : सहाय्या आम्ही अजून चार शाळा चालवतोय. एक शिक्षक प्रशिक्षण केंद्र देखील चालवतोय. अशा प्रकारच्या शाळा चालवण्यात रस असणारी ह्याडाडीची पदवी किंवा पदव्युत्तर शिक्षण संपवलेली मुलं भेटली की मी त्यांना दोन वर्ष प्रशिक्षण देतो. पण प्रशिक्षणाहर्तींनी किमान पदवी प्राप्त केलेली असणं गरजेचं आहे. दोन वर्षांचं प्रशिक्षण अशासाठी की त्यांना त्यातून इयत्ता पाहीली ते बारावी पर्यंत प्रत्येक वर्गाला प्रत्येक विषय शिकवण्याचा अनुभव मिळतो. आणि त्यानंतर ती स्वतःची शाळा सुरू करू शकतात. सहाय्या चार शाळांचं कार्य चालू आहे. त्या सर्व ग्रामीण भागात आहेत आणि विद्याहर्त्यांची संख्या पंध्यारा ते पंचवीसच्या आस पास आहे. शाळा सुरळीतपणे चालत आहेत. त्यांचे चालक प्रशिक्षित आहेत आणि त्यांनी हे दाखवून दिलं आहे की अशा प्रकारचं प्रशिक्षण देणं शक्य आहे.

रोझलिंड : मी काही फिरत्या पाळणाघरांमह्ये शिक्षकांना जे प्रशिक्षण दिलं जातं ते पाहीलं आहे. अगदी खूप काही शिक्षण झालेलं नसलेल्या लोकांना नोकरीवर ठेऊन त्यांना बऱ्याच मोठ्या प्रमाणावर प्रसंगानुरूप प्रशिक्षण दिलं जातं आणि सतत मार्गदर्शन केलं जातं. पण या सगळ्यासाठी एकूण मनुष्यबळही बरच लागतं. उदाहरणार्ह्या शिक्षक आणि त्यांचे मार्गदर्शक वगैरे.

डेव्हीड : अशीक्षित लोकांची समस्या म्हणजे नीट शिक्षण न घेतल्यामुळे त्यांना स्वतःच्या विचारांना आह्वाार देऊ शकणारी तात्वीक बैठक नसते. आणि म्हणूनच त्यांना बऱ्याच मोठ्या प्रमाणावर मार्गदर्शनाची गरज असते. ते तंत्र समजावून घेतात आणि लागू होवो आह्वाा न होवो ते वापरतात. कारण त्यांना त्यामागची तत्व माहीत नसतात. ते फक्त तंत्र शिकतात.

रोझलिंड : याचा अर्ह्या असा आहे की शिक्षणाची “संस्था” चालवण्यासाठी एक किमान पातळी असणे गरजेचं आहे.

डेव्हीड : निश्चितच. काही किमान शिक्षण तर हवच. आणि म्हणूनच मी पदवी पूर्ण करण्याची अपेक्षा ठेवतो. अर्ह्यात पदवी पूर्ण केलेले लोक सुशीक्षित असतातच असं काही नाही म्हणा. आम्ही तरूणांना "शिकवणं" ही गोष्ट शिकण्यासाठीची पार्श्वभूमि तयार करून देतो. आमचा प्रयत्न असतो की लोकांनी "शिकवणं" शिकावं आणि त्यासाठी सर्वप्रह्म त्यांना शिकवण्यासाठीची जागा म्हणून एक शाळा देतो. शाळेशिवाय शैक्षणिक प्रशिक्षण केंद्र म्हणजे एक हस्यास्पद कल्पना आहे. हे म्हणजे चाकाशिवाय कुंभारकाम शिकवण्यासारखं आहे. पण देशातील प्रत्येक प्रशिक्षण केंद्राला संलग्न अशा शाळा आहेतच असं नाही. शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी मुलांची गरज असते। आमच्या संस्थेत अशी शाळा आहे जेहो प्रशिक्षणार्ह्यांना जवळ जवळ 1800 तासांचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळतो, जो खूप महत्वाचा आहे असं मला वाटतं. असे शिक्षक मग वर्ग सांभाळू शकतात आणि मुलांच्या मनात अभ्यासाविषयी गोडी निर्माण करू शकतात. एक चागली यंत्र शाळा आणि एक ग्रंहालय त्यांना उपलब्ध करून दिलेलं आहे. भारतातील बहुतांशी तरूणांनी वेगवेगळी साह्यानं आणि स्वतःचे हस्तकौशल्य वापरून वस्तू तयार करण्याचं शिक्षण घेतलेलं नसतं. त्यामुळे त्यांना कागद कापा, चिकटवा, सुतारकाम वगैरे करण्याची सवय नसते. अशा वेळेस यंत्रशाळा महत्वाची ठरते.

बहुतांश मुलींनी तर यंत्राला कव्ही हात देखील लावलेला नसतो. इह्याले प्रशिक्षणार्ह्यां अनेक दृकश्राव्य शैक्षणिक साह्यानं तयार करतात, भरपूर वाचन करतात आणि मग मी त्यांना आठवड्याचे चार उपक्रम नेमून देतो. एकूणातच हे प्रशिक्षणार्ह्यां बराच तात्वीक अभ्यास करतात. आठवड्यातून दोनदा होणाऱ्या बैठकींच्या वेळी आम्ही त्यांच्याशी शैक्षणिक समस्या आणि त्यांच्या वाचनात आलेल्या अवघड गोष्टींविषयी चर्चा करतो. त्यांना सामान्य मनोविज्ञान, शैक्षणिक मनोविज्ञान आणि शिक्षणाचे तत्वज्ञान याबद्दल एक अभ्यासक्रम देखील आहे.

रोझलिंड : तुमचा दृष्टीकोण शिक्षण नियोजकांच्या दृष्टीकोणापेक्षा वेगळा आहे, हो ना...ते लोक समाजाच्या गरजांचं विश्लेषण करतात आणि त्या त्या गरजा भागवल्या जाव्यात अशा तऱ्हेने आहे त्या शिक्षणपद्धतीची

रचना बदलतात. उदाहरणार्हा कारकूनांची गरज असेल तर कारकून निर्माण करणाऱ्या संस्था तयार करतात. तंत्रज्ञ हवं असतील तर ते.....इत्यादी इत्यादी.

डेव्हीड : हो हो. शिक्षण नियोजक तर भारतात पावलो पावली सापडतील. भारतात खूप खूप वर्षापूर्वी लोक शिकून सवरून कारकून व्हायचे आणि सहाय्याचे शिक्षण नियोजक तेच करत आहेत. तुम्हाला अजून शास्त्रज्ञ हवेत...ठीक आहे...भरगोस पगार द्या म्हणजे ढिगाने लोक शास्त्रज्ञ होताना दिसतील.

रोझलिंग : नाही पण मोठ्या प्रमाणावर चाललेल्या या शिक्षणाचं असं आहे की गरजेनुसार त्याच्या रचनेत, स्वरूपात बदल केले जातात.

डेव्हीड : हे बदल फक्त 5 टक्के बुद्धिजीवी लोक स्वतःच्या मुलांना फायदेशीर ठरतील अशा पद्धतीने करतात. पण बाकीच्या 95 टक्के लोकांचं काय...अभ्यासक्रम फक्त विद्यापीठांत जाऊ शकणाऱ्या लोकांसाठी बनवलेला असतो. शाळेचा शास्त्र विषयाचा पाठयक्रम पाहा. विद्यापीठाच्या गरजेनुसार तयार केलेला दिसेल. हे सगळं शिकवणं जसं गावातल्या शिक्षकांच्या कूवतीवाहेरचं आहे तसच शिकवणं देखील विद्याहर्त्यांच्या कूवतीवाहेरचं आहे. मग मुलं सर्वात सोप्या मार्ग निवडतात आणि शिक्षण सोडून देतात. त्याला कारण म्हणजे आपणच त्यांना आपल्या शिक्षणपद्धतीत सामावून घेऊ इच्छित नाही.

रोझलिंग : मुलांना शाळा सोडायला भाग देखील पाडणार नाही आणि तरीदेखील समाजाच्या गरजांना अनुसरून उभारलेली असेल अशी शिक्षणपद्धती कशी प्रत्यक्षात येणा? आज या समाजाच्या गरजांचं प्रमाण विचारात घेता. तुमच्यासारख्या काही बोटार मोजता येतील अशा दृष्ट्या लोकांनी चालवलेल्या शाळा त्याला कितीशा पूज्या पडणार आहेत?

डेव्हीड : मला वाटतं हे शक्य आहे. काही दिवसांपूर्वीच मी माझ्या मित्राच्या नियतकालीकात या विषयसंबंधी एक लेख लिहीला आहे. त्या लेखामध्ये मी स्पष्टपणे लिहीले आहे की जो पर्यंत शिक्षण नियोजक या प्रश्नांवददल गांभीर्याने विचार करायला सुरुवात करत नाहीत तो पर्यंत काहीही करता येणार नाही. काय आहे की, वर वसलेल्या लोकांची समजूत आहे की पाठयक्रम, अभ्यासक्रम सगळं चांगलं आहे आणि फक्त ते नीट वापरलं जात नाही.

इहून पंधारा मैलांवर एक स्थानीक महाविद्यालय आहे. इंग्रजी हा विषय घेतलेले विद्यार्थी आहेत. रिचर्ड द हार्ड आणि द टेल ऑफ टू सिटीज वगैरे पुस्तकं आहेत त्यांना. आता त्या विद्याहर्त्यांपैकी कुणीही ती पुस्तकं वाचणार नाही किंवा विकत घेणार नाही. त्या पुस्तकांवरचे काही प्रबंधा पाठ करून ते परीक्षेत लिहीले की झाले. आणि मग पाठयक्रम योजणारे, त्या मुलांची उत्तरे तपासणारे आणि त्यांना शिकवणाऱ्यांना वाटतं की आपले विद्यार्थी वाडमय शिकतायत. पण खरं तर तसं काहीच घडत नसतं.

रोझलिंग : मग तुम्ही शिक्षण नियोजकांना काय सुचवाल?

डेव्हीड : अनेक उपाय आहेत जे राबवले जाऊ शकतात. एक उदाहरण सांगतो. उच्च माध्यमिक परीक्षेत नापास होणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या किती जास्त आहे हे तुम्हाला माहीती आहेच. त्याच्यावर उपाय म्हणजे, मुलांना जितके हवे तितके, कमी किंवा अद्याक, वेगवेगळ्या पातळ्यांवरचे विषय निवडण्याचं स्वतंत्रयं दिलं जावं. म्हणजे, एखादा मुलगा प्राथमिक किंवा त्याला वाटल्यास आणखी अवघड पातळीवरचं

गणित घेऊ शकेल...असं. आणि त्या मुलाला मग गुणांच्या जागी श्रेणी दिली जावी. मुलं जेव्हा शाळेतला अभ्यासक्रम संपवतील तेव्हा ती आपापल्या निवडलेल्या विषयांप्रमाणे, 3, 5 किंवा समजा 2 विषय घेऊन पास होतील.

म्हणजे काय होईल की पुढे विद्यापीठात ज्याला जायचे आहे असा विद्यार्थी प्रगत भौतिकशास्त्र, प्रगत रसायनशास्त्र आणि प्रगत गणित असे विषय निवडेल, आणि तसा विचार डोक्यात नसलेला, किंवा जरा कमी हुशार विद्यार्थी जरा प्राथमिक पातळीवरचे इंग्रजी, तेलगू, गणित आणि पर्यावरणशास्त्र असे विषय निवडेल. त्याला चार क श्रेण्या मिळाल्या असे गृहीत ह्यारू आपण.

सरकारला उदाहरणार्थ हे देखील करणं शक्य आहे...की शाळा कॉलेजांमध्याल्या विगर शिक्षकी कामांकरता किमान क श्रेणीचे लोक नेमून, इतर कामांकरता निदान व श्रेणीचे लोक नेमता येतील. विद्यापीठे केवळ अ श्रेणी मिळवलेल्यांनाच प्रवेश देऊ शकतील. याचाच अर्हा लोक पास होतील, फक्त त्यांच्या पातळ्या वेगवेगळ्या असतील. तुम्ही जेव्हा लोकांना नोकरीवर ठेवाल, तेव्हा "तुझ्या श्रेण्या कशा आहेत?" असं विचाराल. "उच्च माध्यमिक परीक्षेत पास झालास का?" असे न विचारता. उमेदवर म्हणेल, "मी लिहू वाचू शकतो. मला तेलगू भाषा आणि गणितात व श्रेणी आहे". मग तुम्ही त्याला म्हणाल, "ठीक आहे, तू आमच्या संस्थेत कारकून म्हणून नोकरीला लागू शकतोस". सरकारी कचेरीतल्या शिपायाला लिहिता वाचता यावे ही तुमची माफक अपेक्षा असते म्हणून तुम्ही त्याप्रमाणे जाहीरतीत, "उच्च माध्यमिक परीक्षा पास" अशी पात्रता लिहिता. पण त्यासाठी त्या विद्यालयाला बारावीला आवड नसलेले सगळे विषय देखील वळेने शिकावे लागतात.

रोझलिंड : डेव्हीड, तुम्ही तुमच्या गावात मुलांच्या शाळेप्रमाणेच एक प्रौढ शिक्षण केंद्र देखील काढलं होतत ना?

डेव्हीड : खरं सांगायचं तर नाही. नव्हतं काढलं. फक्त काही काळ आम्ही असं करत होतो की मुलांबरोबरच त्यांच्या पालकांना देखील येऊन शिकण्याची मुभा दिली होती. पण बऱ्याच कारणांनी तो प्रयोग काही यशस्वी झाला नाही. खूप जणांनी नंतर येणं सोडून दिलं. त्यांच्या कामाच्या वेळा वगैरे सांभाळून सगळं सांभाळण त्यांना आणि आम्हाला देखील अवघड होवून गेलं. म्हणून मग आम्ही ते बंद केलं. केवळ एक छोटी सुरुवात होती ती. त्याला काही गावतलं प्रौढ शिक्षण केंद्र असं नक्कीच म्हणता आलं नसतं.

मला फारशी खात्री नाही प्रौढ शिक्षण वगैरे बाबत. असं शिक्षण देत असलेल्या खूप लोकांना भेटतो मी वरचेवर. ते काय करतायत, जे करतायत ते कशासाठी करतायत, त्यामागचे तत्वज्ञान काय असं मी त्यांना विचारतो तर त्यांना नीट उत्तर देखील देता येत नाही. "काही नाही, आम्ही खेड्यांमध्यये जातो आणि प्रौढांना वाचायला शिकवतो", "पण का?", "का म्हणजे, वाचायला आलेलं चांगलं आहे म्हणून" असं चालतं.

रोझलिंड : बहुतेक, वाचता येण्याने सहाय्या आपण असलेल्या परिस्थितीत जरा तरी बदल होईल असं त्यांना वाटत असावं. आणि गॅलब्रेट्टाच्या मते तसा उपोयोग होतो ही.

डेव्हीड : केवळ वाचता येण्याने काही फार मोठा फरक पडतो असं मला वाटत नाही. तुम्ही शिक्षित असणं महत्वाचं आहे. प्रौढ शिक्षण, भयंकर मोठा प्रश्न आहे. म्हणजे कोण कुणाला कसं शिकवणार आहे...शिक्षण

म्हणजे खूप मोठी प्रक्रिया आहे. मोठ्यांच्या बाबतीत आणि त्यातल्या त्यात खेड्यातील लोकांच्या बाबतीत तर नक्कीच.

रोझलिंड : "ड्रॉप आउटस" म्हणून शाळा मध्येच सोडून दिलेल्या मुलांसाठी एक शाळा निघाली आहे दिल्लीत. **डेव्हीड :** नाही मला कल्पना नाही त्या शाळेविषयी. पण मी मोठ्या लोकांचा विचार करतोय. आणि आणखी म्हणजे समजा त्यांना शिक्षित केले. म्हणजे अर्थातच साक्षर देखील तर असा प्रश्न उपस्थित होतो की हे शिक्षित लोक काय वाचतात...दोन मुख्य माध्यमं म्हणजे वर्तमानपत्र आणि रेडीओ. पण तेहोही परत तेच. सर्वसामान्य खेडूताला रेडीओवरच्या वातम्या कळत नाहीत आणि जरी वाचता आला तरी वर्तमानपत्र कळत नाहीत. कन्नडमध्ये, तेलगूमध्ये किंवा हिंदीमध्ये वातम्या ऐकल्या तरी त्या कळत नाहीत. आज भारतात किती रेडीओ असतील...पण लोक काय ऐकतात तर चित्रपट संगीत. वातम्या ऐकत नाहीत कारण त्या कळत नाहीत. वर्तमानपत्राचंही तसच. मी जर माझ्या इहो स्वयंपाक करणाऱ्या वार्डला तेलगू वर्तमानपत्र वाचून दाखवलं तर तिला त्यातलं अक्षरही कळत नाही.

रोझलिंड : तुम्ही शिकवत असलेल्या मुलांमध्ये त्यांच्या आजुबाजूच्या परिस्थितीबद्दल आणि त्यात बदल घडवून आणण्यामहात्म्या स्वतःच्या जवाबदारीबद्दलची जाणीव वाढत आहे असं तुम्हाला वाटतं का?

डेव्हीड : हो नक्कीच. सहाजीकच आहे. वेगवेगळ्या यंत्रणेबद्दलची महीती आणि त्याचबरोबर चालू असलेल्या शोषणेबद्दलची जाणीव वाढते आहे. एक उदाहरण द्यायचे झाले तर घर बांधायला सरकारी कर्ज मिळू शकतं. पण कर्जाचा 20 टक्के हिस्सा कर्ज मंजूर करणाऱ्यांना आणि कागदपत्र तपासणाऱ्या लोकांना द्यावा लागतो. 1000 रुपयांचे कर्ज असेल तर त्यातले 200 रुपये या अशा लोकांना द्यावे लागतात. हा प्रकार सगळीकडेच असतो आणि त्यात काही विशेष नाही. पण आता याच्याबद्दलची जाणीव वाढते आहे. त्याचबरोबर खेड्यापाड्यामहात्म्या वयस्कर लोकांमध्ये अढळणाऱ्या ह्यार्मावर आहारलेल्या काही कल्पना युवकांमध्ये नाहीशा होताना अढळत आहे.

रोझलिंड : यामुळे आई वडील आणि मुलांमध्ये काही वाद मतभेद होतात का? अदचणी येतात का?

डेव्हीड : हो अशा अदचणी येतातच. मुलं गावाबाहेरच्या अनेक नवीन गोष्टी शिकतात आणि स्वतःचे गाव हेच विश्व असे समजणाऱ्या मोठ्या लोकांपासून दूर होत जातात. मुलांच्या महीतीचे विश्व मोहनजुदारो आणि हरप्पापर्यंत मागे जातं. अमेरिका ग्रिनलंडसारख्या जगातल्या दूर दूरच्या ठिकाणांपर्यंत पोहोचतं. हे सगळं त्यांच्या आई वडीलांनी वधितलेल्या जगापेक्षा फार वेगळं आहे. ह्यार्मापासून ते राजकारणापर्यंत अनेक विषयांवर या मुलांमध्ये चर्चा होतात. महीतीची देवाण घेवाण होते आणि मग त्यांच्या मनात गावामहात्म्या चली रूढीबद्दल शंका उत्पन्न होतात. अशा काही कारणामुळे पालक आणि मुलांमध्ये मतभेद हे होतातच.

रोझलिंड : मुलांना तुमच्याकडे पाठवायचे ह्यांवाल्याची उदाहरणं आहेत का?

डेव्हीड : नाही अजूनपर्यंत तरी नाही. मुलं माझ्याबरोबर जितकं जास्त वेळ राहतात तितकच त्यांना शिकण्यापासून ह्यांवायणं अवघड होत जातं. मुली तर लग्नसुद्धा पूढे ढकलून शिकू लागल्या आहेत. नील वागेत काही मुली आहेत त्यांची वयं आताच 18, 19 इतकी आहेत. इहाल्या प्रहोप्रमाणे तीन वर्षापूर्वी च त्यांची लग्नं झाली पाहीजे होती. पण त्या मुलींनी पदवी अभ्यासकमाचा मार्ग निवडला आहे. स्वतःच्या

भविष्यासाठी येवढं तरी त्या आता करू शकत आहेत...बदल होत आहेत...वज्याच प्रमाणावर होत आहेत. अशा बदलाचे एक उदाहरण देतो : आमची शाळा सुरू झाली तेव्हा आई वडीलांकडून मुलांना शिक्षा होणे वज्याच घरांतून चाले. पण आता मात्र तसला प्रकार फक्त एकाच घरात होतो. ते देखील वडील खूप दारू पिऊन येतात तेव्हा. हा एक प्रकारचा बदलच आहे. शिक्षा करण्याविषयी लोकांची वेगवेगळी मतं असू शकतील. पण बदल होत आहेत असे नक्कीच म्हणता येईल. पंध्यारा वर्षांच्या मुलाला साह्यारणपणे मिळणार नाही अशी घरातल्य चर्चेत भाग घ्यायची संधी इह्याल्या मुलांना मात्र मिळते. आई, वडील मुलांशी बोलून विचार विनीमय करू लागले आहेत. आणि मुलं देखील आई, वडीलांना चार पैसे वाचवण्यासाठी, दारू कमी करण्यासाठी, स्वतःच्या जमिनी आणि गावाबदल जास्त विचार करण्यासाठी प्रवृत्त करू लागली आहेत.

रोझलिंड : सहाय्या शिक्षणासंदर्भात असं म्हटलं जातं की शिक्षणामुळे होणाऱ्या अर्हिक प्रगतीचे फायदे प्रत्यक्षात दाखवल्याशिवाय लोक शिक्षण घेणार नाहीत. या वावतीत तुमचा काय अनुभव आहे?

डेव्हीड : खरं बोलायचं झालं तर, 'मुलांनी शिकण्यापेक्षा शेळयांच्या मागे जावं' असं मत असणाऱ्या काही लोकांची मी 'जर तुमची मुलं शिकली तर मोठी झाल्यावर त्यांना चागली नोकरी लागेल. तुमचे कष्ट कमी होतील' वगैरे वगैरे सांगून समजूत काढली आहे। मी मान्या करतो की गोड बोलून शाळेचं महत्व मी पटवलं आहे। पण मी विचार करतो. ते स्वतः अशिक्षित असल्याने शिक्षणाकडे एक किमान गरज म्हणून बघतात. केवळ परीस्थिती सुधारण्याचा एक मार्ग म्हणून.

रोझलिंड : पण त्यांचा मुलांच्या शिक्षणामुळे आपली परीस्थिती सुधारू शकेल या गोष्टीवर विश्वास आहे का...मुलांच्या मनात अशा प्रकारचे विचार असल्याचं जाणवतं?

डेव्हीड : हो. तुम्ही आई, वडीलांच्या विचारांबाबत प्रश्न करत आहात असं वाटलं. पण मुलांच्या विचारांबद्दल असेल तर त्यांच्या मनात असे विचार नक्कीच आहेत. हे विचार प्रत्येक गोष्टीबद्दलच्या त्यांच्या दृष्टीकोणातून दिसून येतात. म्हणजे आता कलेबद्दलचा त्यांचा उत्साह घ्या. त्यांचे आई, वडील तो कधीच अनुभवू शकले नाहीत. शेक्सपिअरचे साहित्य, लाकूड आणि मातीतून काही निर्माण करण्याचा आनंद, नाटयकला, विविध विषयांवरील चर्चा वगैरे, अशा प्रकारच्या बुद्धीला चालना देणाऱ्या अनेक गोष्टींचा ते अनुभव घेवू लागले आहेत. हे सगळं त्यांच्यासाठी नक्कीच खूपच आनंददायी आहे असं मला वाटतं.

रोझलिंड : डेव्हीड, तुम्ही सुरुवातीपासूनच भाषेच्या शिक्षणावर वाचता येण्यावर भर देत आला आहात। त्याबद्दल ह्योडं सांगाल?

डेव्हीड : मला असं वाटतं, शिक्षणामध्ये विचारांची देवाण घेवाण खूप महत्वाची आहे. शिकायला येणाऱ्या मुलाला तुम्ही वाचायला शिकवलं, स्वतःच्या ताकदीवर शिकायला शिकवलं की पुढे तुमचं काम फारसं उरत नाही. त्या मुलाला जास्तीत जास्त शिकायला प्रवृत्त करायचं वस. जर वाचायला येत असेल आणि शिकायची इच्छा असेल तर कोणताही सुशिक्षित मनुष्य पाहीजे ते शिकू शकतो.

रोझलिंड : म्हणूनच तुम्ही त्यांना इंग्रजी शिकवता का?

डेव्हीड : हो, पण तेवढच कारण नाहीये. मुलांना त्यांच्या मातृभाषेतून शिक्षण देणाऱ्या बऱ्याच शाळांमधून इंग्रजी देखील शिकवली जाते, पण तेवढ्याने मुलांची इंग्रजीवर पकड येत नाही. त्याचं कारण म्हणजे इंग्रजी आठवडयातून फक्त एकदाच शिकवली जाते. इंग्रजी भाषेत मुलांसाठीच्या पुस्तकांचा खर्चीना आहे. भूगोल, इतिहास, वेगवेगळे छंद, इलेक्ट्रॉनिक्स असे काय म्हणाल ते आहे. एकेका विषयावर शेकडो पुस्तकं आहेत. पैसे असतील तर ती सगळी पुस्तकं लगेच मिळूही शकतात. पण तेलगू किंवा कन्नड भाषेत तेवढीशी पुस्तकं नाहीत. म्हणून माझं असं मत आहे. की जर एखादया मुलाला इंग्रजीमध्यये लिहीलेलं नीट वाचता येत नसेल, समजून घेता येत नसेल, तर त्याच्या शिक्षणाला मर्यादा येतात. मुलांना इंग्रजी ही आलीच पाहीजे असं मला वाटतं. तसच दुसरीकडे इंग्रजी माध्यमातून शिकणाऱ्या बऱ्याचशा मुलांना कुठलीही भारतीय भाषा पूर्ण पणे नीट येत नाही आणि मग अशी मुलं भारतीय संस्कृतीपासून दूर होत जातात. वरं, त्यांना पाश्चात्य संस्कृतीचीही तितकीशी समज नजते. अगदीच अद्यांतरी अशी परीस्थिती होऊन जाते. ज्याला भाषा ही कुठलीही संस्कृती नीट समजावून घेण्याचं एक प्रमुख साधन आहे असं वाटत नाही तो स्वतःची भाषा नीट समजल्याशिवाय स्वतःच्या देशाला देखील पूर्णपणे समजू शकणार नाही.

रोझलिंग : इंग्रजीवर तुम्ही स्वतः लिहीलेली पुस्तकं बरीच साचेबद्ध आहेत असं नाही वाटत तुम्हाला?

डेव्हीड : आहेत ना आणि विकली जाण्यासाठी ती तशी ठेवावीही लागतात. नाही तर लोक ती वाचत नाहीत, अभ्यासक्रमासाठी निवडत नाहीत आणि जर कुठल्याच शाळा तुमची पुस्तकं अभ्यासक्रमासाठी निवडत नसतील तर त्या पुस्तकांचे प्रकाशनही बंद होतं. म्हणून मला पुस्तकं लिहीताना तडजोड तर करावीच लागते. तुमच्या मर्जीप्रमाणे पाहीजे तसं लिहीणं शक्य नसतं कारण साह्यारणपणे लोक अशी पुस्तकं मग घेत नाहीत. मी विज्ञानावर माझ्या शैलीत लिहून वधितलं देखील आहे, पण ती पुस्तकं काही विकली जात नाहीत, कारण इतर पुस्तकांपेक्षा ती बरीच वेगळी आहेत.

रोझलिंग : कशाप्रकारे वेगळी आहेत?

डेव्हीड : उदाहरणच दयायचं झालं तर, माझ्या पुस्तकांमध्यये विचार करायला लावणारे बरेच प्रश्न असतात. तेच जर कुठलही साह्यारण पुस्तक वधितलत तर असा काहीसा प्रकार असतो...एका वाजूच्या पानावर वेडकाचं चित्रं असतं आणि "वेडकाला 4 पाय असतात, लांब जीभ असते आणि वेडूक कीटक खाऊन जगतात" असं लिहीलेलं असतं. दुसऱ्या पानावर "वेडकाला.....पाय असतात" असे प्रश्न असतात. विद्यार्थी असे प्रश्न सोडवतात आणि ती गोष्ट शिकल्याच्या भ्रमात पुढे जातात. माझी पुस्तकं ह्योडी वेगळी असतात. ती मुलांना काही गोष्टी शोह्यून काढायला लावतात, निरीक्षण करून त्यावर विचार करायला लावतात त्यांची मतं, अनुभव लिहायला लावतात, आणि मग त्यांनी काढलेल्या निष्कर्षावर विचार करायला लावतात. विज्ञानात अनेक घटक आणि त्यांचे अनेक गुणधर्म असतात. हल्लीच्या काळात, विचार करायला लागणाऱ्या उत्तरांपेक्षा बरोबर उत्तराला फार महत्त्व आहे, आणि मग, माझी पुस्तकं त्यामुळे फारशा आवडीने वाचली जात नाहीत.

रोझलिंग : पण अशा चर्चासाठी हुशार लोकांची गरज ओहे.....

डेव्हीड : हो, पण मुलं हुशार असतातच ना, मुलांशी देखील चर्चा करात येतेच...

रोझलिंड : म्हणजे शिक्षकांना देखील काय आणि कसं बोलावं याची पूर्ण जाणीव असणे महत्वाचं आहे।
डेव्हीड : अर्थातच, शिक्षकांना तशी जाणीव असावीच लागते. हे म्हणजे "शिक्षकांनी शिकलेलं असावं" असं म्हणण्यासारखं झालं. पण गम्मत म्हणजे वास्तवात ते नेहमीच सत्य आहे असं नाही. म्हणूनच तर आपल्याला खरं शिक्षण मिळू शकत नाही.

रोझलिंड : पण अशा कारणांमुळेच लोक यांत्रिकी शिक्षणकडे वळायला लागले आहेत.
डेव्हीड : पण भरतात, जेव्हा 100 कोटी मुलं आहेत, तेव्हा हे खर्च शक्य आहे...

रोझलिंड : रेडीओविषयी काय वाटतं तुम्हाला?

डेव्हीड : आमच्या शाळांमध्ये आम्ही मुलांना रेडीओ उपलब्ध करून देत नाही. मला आठवतय, मी एकदा भारतातल्या एका नावाजलेल्या संस्थेमध्ये गेलो होतो. "टीव्हीचा वापर" अशा विषयावर चर्चा होती तेव्हा. मी नेहमी प्रमाणे टीव्हीवाबत माझे परखड विचार मांडले : टीव्ही हा फार तर फार शिक्षणासाठी एक पोषक घटक असू शकेल. म्हणजे दिल्लीचे एक स्टेशन आहे असे आपण समजूयात आणि शाळेत रोज एक तास प्रत्येक वर्गासाठी राखून ठेवला तरी त्यातच जवळ जवळ दहा तास जातात. मुलांनी काय करावे... म्हणूनच टीव्हीहा फक्त एक पोषक घटक असू शकेल असलाच तर.

टीव्हीवर तुम्हाला पोलर विअर, पाण्याखालची सृष्टी, एखादया इलेक्ट्रॉनिक यंत्राचे सुंदर फोटो बघायला मिळू शकतील. लोकांना वाटतं ते छान वाटतं खूप ...पण खरं पाहता तुम्ही त्यापासून काही शिकत नाही. कारण त्यात तुम्ही सहभागी नाही होवू शकत. ते म्हणजे काही शिक्षण नाही. शिक्षण म्हणजे सहभागाने घडणारी प्रक्रिया आहे. टीव्हीची तीच गोम आहे, तुम्हाला वाटतं की तुम्ही शिकत आहात, पण खरं तर तुम्ही काहीच शिकत नसता.

रोझलिंड : मला असं वाटतं, डेव्हीड, तुमची पर्यावरणाविषयीची कल्पना अतिशय मोठी आहे इतर लोकांच्यापेक्षा... म्हणजे पर्यावरणशास्त्राच्या वावतीत बोलायचे झाले तर, तुमची काही पुस्तकं देखील आहेत ना या विषयावर?

डेव्हीड : हो, मी मुलांसाठी पर्यावरणशास्त्रावर काही पुस्तकं लिहीली आहेत. पण ती देखील काही फारशी खपली जात नाहीयेत. कारण परत त्यात मुलांनी पर्यावरणाचा अभ्यास करावा अशी अपेक्षा असते. आणि शिक्षकांना मात्र मुलांनी पर्यावरणाचा अभ्यास केलेला नकोय, त्यांनी फक्त पुस्तकं पाठ केली म्हणजे झालं. मी तुम्हाला एखादा शिक्षक, चांगला म्हणून गणला जाणारा शिक्षक वर का, एखादया पुस्तकाची कशी वाट लावू शकतो ते संगतो. मी दोन वर्षांपूर्वी दिल्लीत आलो होतो, तेव्हा माझा एक मित्र मला म्हणाला, "माझी एक मैत्रीण आहे, शाळेत शिकवते. ते तुझी पुस्तकं वापरतायत शाळेत. तर तिला तुझ्याशी त्यावावात काही बोलायचं आहे". मी म्हणालो, "काहीच हरकत नाही, घेऊन ये तिला". ती मग ब्रेकफास्टला आली. मी तिला विचारलं "वर सर्वात आद्वी मला सांगा तुम्ही तुमच्या शाळेत कसं शिकवता?"

मी पुस्तकाचं एक कुठलं तरी पान उघडलं. त्यावर लिहीलं होतं, "तुम्हाला शाळेत येताना रस्त्यावर कोणकोणत्या प्रकारची झाडे दिसतात? तुम्हाला त्यातल्या कुठल्या झाडांची नावे माहीती आहेत? त्या झाडांची पाने गोळा करून तुमच्या वहीत त्यांची चित्रं काढू शकाल?" वगैरे वगैरे. मग मी तिला म्हणालो, "आता मला सांगा की तुम्ही वर्गात कशा प्रकारे शिकवता?" तिने उत्तर दिले, "मी पुस्तक घेते आणि वर्गात ते वाचते..."

‘झाडे. तुम्हाला कोणत्या प्रकारची झाडे दिसतात...’ असं. आणि मग मी झाडांची नवं फळयावर लिहिते. मुलं ती आपापल्या वहीत उतरवून घेतात आणि पाठ करतात. मग दुसऱ्या दिवशी मी त्यांना कोणकोणती झाडं होती? असं विचारते” . हे म्हणजे अतीच झालं. मी ज्या शाळेविषयी तुम्हाला सांगितलं ती दिल्लीतली एक नावाजलेली शाळा आहे. इतर शाळांमध्ये तर काय करत असतील मग...पर्यावरणाचा अभ्यास महत्वाचा आहे. पण शहरात कोण पर्यावरणाचा अभ्यास करतो...तुम्ही मुलांना विचारा. “तुम्हाला सायकलरिक्षा. किंवा जे काय वाहन असेल ते. त्यातून घरी परत जाताना कोणकोणत्या प्रकारची दुकानं दिसतात? ” त्यांना उत्तर नाही देता यायचं. त्यांना शहरी पर्यावरण माहित नाही . ग्रामीण पर्यावरण माहित नाही . काहीच माहित नाही.

रोझलिंड : अवघडच परीस्थिती आहे तर...याला उपाय काय?

डेव्हीड : याचं उत्तर मला देखील ठावूक नाही. मी फक्त एकच म्हणू शकतो. की मी माझ्या छोट्याशा खेड्यात राहून माझ्यामते जे चांगले शिक्षण आहे ते घडवण्याचा प्रयत्न करत राहणार. मुक्त वातावरणात शिक्षण घेतलेली काही मुलच मग. माझ्यावरील संस्कारांमुळे आणि माझ्या परीस्थितीमुळे म्हणा. मला सुटू न शकलेल्या प्रश्नांची उत्तरं शोधून काढतील.